

В. П. Атаманчук, д-р філол. наук, доц.,
провід. наук співроб.

Національний центр "Мала академія наук України", Київ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕЙ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ ст. (окремі спостереження)

Присвячено аналізу особливостей реценції творчості Г. Сковороди українськими письменниками ХХ ст. У дослідженні увага приділена окресленню головних засад філософської концепції Г. Сковороди та визначенню форм її художнього втілення у творах видатного поета і мислителя. Простежується специфіка подальшої трансформації ідей філософа в українській літературі 20-х та 60-х рр. ХХ ст. Проаналізовано характерні риси окремих поетичних творів П. Тичини, В. Симоненка, М. Вінграновського, у яких втілені ідеї, співвідносні зі світосприйняттям українського філософа. Окреслено роль художніх символів у творах названих поетів.

Ключові слова: філософська концепція, ідея, символ, образ, метафора.

Творчість Г. Сковороди є унікальним явищем української культури з огляду на те, що вона становить ідейно-художнє підґрунтя усіх наступних етапів розвитку культури. Знаковість фігури Г. Сковороди визначається тим, що український філософ і поет зумів своєю творчістю репрезентувати глибинні прояви внутрішньої енергії, яка живить усі прояви трансцендентності і виражається у вигляді інтуїтивно впізнаваних образів, ідей, смислів. Філософська концепція видатного мислителя, на основі якої сформувалися світоглядні та ідейно-художні параметри творчості багатьох його наступників, складається з багатьох смислових проєкцій, що вимагають різнорівневого сприйняття. Насамперед це стосується відтворення взаємозв'язків людини із духовним світом.

Творчі здобутки Г. Сковороди ставали предметом багатогранних досліджень. Філософські аспекти творчості вивчали А. Бичко [2], Т. Бовсунівська [4], А. Дахній [6], І. Карівець [7], Л. Ушкалов [14]

та ін. Рецепцію творчості досліджували В. Мартинюк [8], Н. Пелешенко [9], К. Сардарян [11] та ін. Своєрідність проблематики і поетики творів аналізували Т. Александрович [1], Т. Бовсунівська [3], Т. Шевчук [15] та ін.

Постать видатного філософа привертала увагу значної кількості українських митців, про що свідчить низка художніх творів, присвячених Г. Сковороді, з-поміж яких варто виокремити поему П. Тичини "Сковорода", біографічну повість І. Драча, С. Кримського, М. Поповича "Григорій Сковорода", роман В. Шевчука "Григорій Сковорода" та ін.

М. Рик визначає такі структурні рівні релігійного символізму Г. Сковороди: "космологічний (вчення про "дві натури" та "три світи", які становлять ідейно-теоретичне підґрунтя його символічного світорозуміння); антропологічний (ґрунтується на гуманістичних поглядах Г. Сковороди про людину як мікросвіт); гносеологічний (розкривається у концепції мислителя про самопізнання людини); онтологічний (аргументується в системі розгортання багатоаспектної символіки Бога); аксіологічний (конкретизується у контексті ціннісного богопізнання, за допомогою якого людина може досягти максимального щастя та повної гармонії з цілим світом)" [10, с. 17]. Визначені структурні рівні є актуальними для аналізу ідейно-художніх кореляцій у творчості Г. Сковороди та українських письменників ХХ ст.

Образ мандрівного філософа формує своєрідне художньо-сміслові осердя поезії П. Тичини. Згадана поема (незавершена) "Сковорода" представляє багатогранне осягнення (що підкреслює і авторське жанрове визначення твору як симфонії) духовних, інтелектуальних, художніх звершень українського філософа і митця. П. Тичина відтворює кристалізацію прагнень героя зрозуміти і здійснити своє покликання, що охоплює пізнання світу, служіння, потребу досягнення справедливості.

Збірка "Замість сонетів і октав" засвідчує трансформацію ідеї внутрішнього пошуку Г. Сковороди, що виявляється у прагненні ліричного героя збірки П. Тичини віднайти гармонію у світі, що зазнав хаотичних перетворень. Присвята збірки мандрівному філософові герметизує його ідеї, втілені у вигляді гуманістичних прагнень до пізнання, злагодженого співіснування у світі, через недосяжність яких страждає ліричний герой. Наприклад, у поезії

"Іспит" відображеному у похмурих тонах сьогоденню і зневажливому ставленню до культури протиставляється образ Сквороди ("Тут ходив Скворода" [13, с. 125]), що надає зображенню глибини і завершеності.

Багато звернень до образу Сквороди та художніх переосмислень його ідей спостерігається у поетів 60-х років ХХ ст. Для поетів цього періоду були характерні теми космізму, пов'язані із першим польотом людини у відкритий космос, що змінив параметри самоусвідомлення, розімкнувши існуючі до того кордони. Розімкнення зовнішнього світу у безкінечність у поезіях В. Симоненка, В. Вінграновського, І. Драча поєдналося із гострою потребою внутрішньої ідентифікації, самопізнання, що цілком виразно перегукується із філософськими пошуками Г. Сквороди.

В. Симоненко називає себе спадкоємцем Сквороди, спорідненість із яким виявляється у служінні народові, якого він возвеличує до космічних висот. Авторефлексії формують позачасовий вимір буття, створюють відчуття діалогічності: "щось у мене було / і від діда Тараса, / і від прадіда – Сквороди" [12, с. 208]. Трансформація гуманістичних ідей українського філософа у поезії В. Симоненка відбувається шляхом створення неосяжного образу рідної землі, який нерозривно пов'язаний із образом мудрого народу, зі шляхом утвердження поняття цінності людського життя, самодостатності.

М. Вінграновський цікаво пов'язує індустріалізацію України, наслідки якої він відображає за допомогою масштабних образів-метафор, що демонструють почуття піднесеності, величі, причетності до великих звершень і зв'язку першовитоками ("Сто чорних димарів на Батьківщині. / Сто світлих гімнів рідної землі! / Прощай, ганьба, і сором, і жалі! / Цивілізована держава моя нині" [5, с. 89]), із постаттю Сквороди в "Індустріальному сонеті". Поет сприймає Сквороду як предтечу сучасного світу, проте він розмиває часо-просторові кордони, поєднуючи вимір буття мандрівного філософа із виміром сучасного буття:

Ти чуєш, Дніпре, ріко-хліборобе!
Ще перший розум наш – Григорій Скворода –
До тебе йшов у думнім щасті-горі,

І я прийшов, душі моєї вродо,
Приніс дари тобі на синьому світанку:
Сто димарів і поле-колисанку [5, с. 89].

Одним із важливих образів, що має виразні відсилання до творчості Г. Сковороди і часто зустрічається у поезії М. Вінграновського, є образ саду, який відображає простір мистецтва, краси, внутрішнього балансу, підкреслює взаємозв'язок ліричного героя і перетвореної ним дійсності та слугує меті пізнання і самопізнання (поезії "Ходіте в сад. Я покажу вам сад...", "Вона була задумлива, як сад...", "Елегія" та ін.).

Трансформацію філософізму Г. Сковороди у поезії М. Вінграновського можна простежити у проблемах взаємозв'язку людини і всесвіту, у глибинних проблемах самовизначення, у явищах мистецької трансценденції, у зрівноваженні внутрішніх переживань, у взаємопроникненні вимірів ідеального та реального.

Універсальність філософської концепції Г. Сковороди виявляється у тому, що українська література ХХ ст. значною мірою ґрунтується на ідеях українського філософа, що виражається у загальній тональності світосприйняття, у формуванні духовних цінностей, утвердженні гуманістичних ідей. Водночас художні здобутки видатного попередника переосмислюються у відповідності до реалій часу і трансформуються на невід'ємні елементи творчого арсеналу українських митців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрович Т., Корпанюк М. Поетика прози Григорія Сковороди : монографія. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В. М., 2011. – 270 с.
2. Бичко А., Бичко І. Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковороди. *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність* : зб. наук. праць (відп. ред. І. П. Стогній). – К., 2003. – С. 51–78.
3. Бовсунівська Т. Тематизація мовчання в поезії Григорія Сковороди [Християнська традиція мовчання] // *Дивослово*. – 2006. – № 2. – С. 50–54.
4. Бовсунівська Т. Філософія серця Г. Сковороди і українська ментальність. *Сковорода Григорій: образ мислителя* : зб. наук. праць (упоряд.: В. М. Нічик, В. Є. Бишовець, Я. М. Стратій). – К., 1997. – С. 84–95.
5. Вінграновський М. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2013. – 872 с.
6. Дахній А. Й. Григорій Сковорода як "український Сократ": релевантність перифразу крізь призму історії філософії. Григорій Сковорода у сучасному багатовимірному світі: зб. тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16 листопада 2022 р.). – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. – С. 82–84.

7. Карівець І. Метафілософія Григорія Сковороди // *Філософські науки*. – 2016. – № 1, Т. 2. – С. 87–90.
8. Мартинюк В. Григорій Сковорода в рецепції П. Тичини. Переяславські Сковородинівські студії: зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 1. – С. 51–54.
9. Пелешенко Н. Рецепція творчості Григорі Сковороди в українській літературі 1920–1940-х років. *Наукові записки // Філологія*. – 1999. – Т. 17. – С. 61–67.
10. Рик М. С. Символізм у творчості Г. Сковороди: релігієзнавчий аспект: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2019. – 196 с.
11. Сардарян К. Філософсько-антропологічні ідеї Григорія Сковороди у творчості Ірини Жиленко. *Літературознавчий дискурс від бароко до постмодерну: колективна монографія / Упорядник, науковий редактор Н. Левченко*. – Київ – Люблін – Харків: Майдан, 2020. – С. 342–351.
12. Симоненко В. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2010. – 852 с.
13. Тичина П. Зібрання творів у 12 т. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 1. – 736 с.
14. Ушкалов Л. Про "вічну філософію" Григорія Сковороди // *Березіль*. – 2006. – № 3–4. – С. 164–173.
15. Шевчук Т. Барокова парадигма творчості Григорія Сковороди // *Дивослово*. – 2011. – № 11. – С. 48–52.

REFERENCES

1. Aleksandrovych T., Korpaniuk M. Poetyka prozy Hryhoriia Skovorody: monohrafiia. Korsun-Shevchenkivskiy: FOP Havryshenko V. M., 2011. 270 p.
2. Bychko A., Bychko I. Kontsentrychno-barokovy kontekst ukrainskoi filosofii: fenomen Skovorody. *Skovoroda Hryhorii: ideina spadshchyna i suchasnist : zbirnyk naukovykh prats* (vidp. red. I. P. Stohnii). K., 2003. P. 51–78.
3. Bovsunivska T. Tematyatsiia movchannia v poezii Hryhoriia Skovorody [Khrystyianska tradytsiia movchannia. *Dyvoslovo*. 2006. № 2. P. 50–54.
4. Bovsunivska T. Filosofiiia sertsia H. Skovorody i ukrainska mentalnist. *Skovoroda Hryhorii: obraz myslytelia : zbirnyk naukovykh prats* (uporiad.: V. M. Nychyk, V. Ye. Byshovets, Ya. M. Stratii). K., 1997. P. 84–95.
5. Vinhranovskyi M. Vybrani tvory. K.: Smoloskyp, 2013. 872 p.
6. Dakhnii A. Y. Hryhorii Skovoroda yak "ukrainskyi Sokrat": relevantnisty peryfrazu kriz pryzmu istorii filosofii. *Hryhorii Skovoroda u suchasnomu bahatovymirnomu sviti: zbirnyk tez VIII Mizhnarodnoi naukovykh-praktychnoi konferentsii (Lviv, 16 lystopada 2022 r.)*. Lviv : LNU im. Ivana Franka, 2022. P. 82–84.
7. Karivets I. Metafilosofiiia Hryhoriia Skovorody. *Filosofski nauky*. 2016. № 1, T. 2. P. 87–90.
8. Martyniuk V. Hryhorii Skovoroda v retseptsii P. Tychynty. *Pereiaslavski Skovorodynivski studii: zbirnyk naukovykh prats*. Pereiaslav-Khmelnitskyi, 2011. Vyp. 1. P. 51–54.
9. Peleshenko N. Retseptsiiia tvorchosti Hryhoriia Skovorody v ukrainskii literaturi 1920–1940-kh rokiv. *Naukovi zapysky. Filolohiia*. 1999. T. 17. P. 61–67.

10. Ryk M. S. Symvolizm u tvorchosti H. Skovorody: relihiieznavchyi aspekt: dys. ... kand. filos.n.: 09.00.11. K.: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2019. 196 p.
11. Sardarian K. Filozofsbko-antropolohichni idei Hryhoriia Skovorody u tvorchosti Iryny Zhylenko. *Literaturoznavchyi dyskurs vid baroko do postmodernu: kolektyvna monohrafiia / Uporiadnyk, naukovyi redaktor N. Levchenko*. Kyiv – Liublin – Kharkiv: Maidan, 2020. P. 342–351.
12. Symonenko V. Vybrani tvory. K.: Smoloskyp, 2010. 852 p.
13. Tychyna P. Zibrannia tvoriv u 12 t. K.: Naukova dumka, 1983. T. 1. 736 p.
14. Ushkalov L. Pro "vichnu filosofiiu" Hryhoriia Skovorody. *Berezil*. 2006. № 3–4. P. 164–173.
15. Shevchuk T. Barokova paradyhma tvorchosti Hryhoriia Skovorody. *Dyvoslovo*. 2011. № 11. P. 48–52.

Стаття надійшла до редколегії 21.10.22

V. P. Atamanchuk, Dr Hab., Associate Prof., Leading Researcher
National Center "Junior Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv

TRANSFORMATION OF HRYHORII SKOVORODA IDEAS IN UKRAINIAN LITERATURE OF THE XX CENTURY (some observations)

The article is devoted to the analysis of the features of the reception of H. Skovoroda's work by Ukrainian writers of the 20th century. In the study, attention is paid to the outlining of the main principles of H. Skovoroda's philosophical concept and the definition of the forms of its artistic embodiment in the works of the outstanding poet and philosopher. The specificity of the subsequent transformation of the philosopher's ideas in Ukrainian literature of the 20s and 60s of the 20th century is traced.

It was determined that the artistic work of H. Skovoroda is a unique phenomenon of Ukrainian culture considering that it constitutes the ideological and artistic foundation of all subsequent stages of cultural development. The significance of the figure of H. Skovoroda is outlined, which is determined by the fact that the Ukrainian philosopher and poet managed to represent with his work deep manifestations of inner energy, which nourishes all manifestations of transcendence and is expressed in the form of intuitively recognizable images, ideas, and meanings. It is indicated that the philosophical concept of the outstanding thinker, on the basis of which the worldview and ideological and artistic parameters of the work of many of his successors were formed, consists of many semantic projections that require different levels of perception. First of all, it concerns the reproduction of human relationships with the spiritual world.

It is proved that P. Tychyna's collection "Instead of Sonnets and Octaves" testifies to the transformation of H. Skovoroda's idea of inner search, which is manifested in the desire of the lyrical hero of the collection to find harmony in a world that has undergone chaotic transformations.

It was determined that the appeal to the image of Skovoroda and artistic reinterpretations of his ideas is observed in the poets of the 60s of the 20th century. The expansion of the external world into infinity in the poems of V. Symonenko, V. Vingranovskiy, and I. Drach was combined with an acute need for internal identification, self-knowledge, which clearly resonates with the philosophical searches of H. Skovoroda.

Keywords: *philosophical concept, idea, symbol, image, metaphor.*